

Д'якова Т. О.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Луганської державної академії культури і мистецтв

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ ОБРЯДОДІЙ ЗАВЕРШЕННЯ ВЕСІЛЛЯ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Анотація. У статті розглянуто функціонування й етнокультурне підґрунтя творення фразеології обрядодій завершення весілля в українських східнослобожанських говірках, проаналізовано чинники, що сприяли формуванню традиційних обрядів зазначеного обрядового періоду.

Ключові слова: фразеологія, обрядодія, обряд, весілля, післявесільний цикл, етнокультура, східнослобожанські говірки.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Вислови, що постали як результат фразеологічної вербалізації певних обрядових дій весільного циклу урочистостей, є важливим компонентом творення мовної картини світу. Етнофраземи містять успадковані мовцями канони весільних церемоній, які стали результатом життєвого досвіду багатьох поколінь. Національно-культурна інформація пов'язана з архаїчними міфологічними уявленнями, звичаями, ритуалами. Ті обрядодії, які виконавці зараз найчастіше сприймають лише як традиційні й не завжди мотивовані, для предків відігравали важливу роль через сприйняття їх як магичних, виконання яких гарантує щастя й добробут (*випікання короваю, посипання молодих, забивання кілка* тощо). Значна кількість весільнообрядових дій є відображенням певних елементів урочистостей, що виявилися зредукованими до ФО (*накрити коритом, катати свекруху та ін.*). Сучасні мовці, не володіючи відповідними компетенціями, мають доволі слабе уявлення про цілий масив весільної обрядовості та її репрезентацію в мовній картині світу. Завданнями дослідників етнокультури, етнолінгвістики, ареальної фразеології є заповнення таких прогалін, популяризація народних звичаїв та обрядів, поширення обрядових ареальних фразеологічних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми. Однією з важливих складових частин фразеологічного східнослобожанських говірок є весільнообрядова. У сучасній україністиці науковий інтерес до цього прошарку ідіоматики дедалі зростає. У різний час вивченням весільної обрядовості Слобожанщини та її фразеологічного фонду займалися В. Борисенко [2], Б. Грінченко [3], Г. Калиновський [7], Н. Карлова [8], В. Іванов [6], І. Магрицька [9, 10], Т. Маркотенко [11], М. Сумцов [14], В. Ужченко [16].

Серед досліджень останнього часу, присвячених вивченню лінгвокультурологічних засад української весільної обрядовості, слід назвати монографію В. Борисенко «Весільні звичаї та обряди на Україні» [1], дисертацію

В. Дроботенко «Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини» [4], статті О. Плетневої [12, 13]. Проте бракує досліджень фразеології весільних обрядів з огляду на її етнокультурне підґрунтя та особливості функціонування.

Мета розвідки – дослідити функціонування й етнокультурне підґрунтя творення фразеології обрядодій завершення весілля в українських східнослобожанських говірках, проаналізувати чинники, що сприяли формуванню традиційних обрядів зазначеного періоду. Мовною базою дослідження стали ареальні фразеологічні одиниці, зібрані нами за спеціальною програмою, а також зафіксовані у «Фразеологічному словнику східнослобожанських і степових говірок Донбасу» [17].

Виклад основного матеріалу. Традиційне українське весілля, як і в інших слов'янських народів, складається з трьох циклів обрядів: довесільного (передвесільного), власне-весільного (весільного), післявесільного, під час яких відбувається обрядовий перехід від старих родинних і соціальних відносин до нових.

До фразеології обрядодій завершення весілля належать:

а) вислови, у складі яких є назва (переважно – умовна) приміщення, де відбувалося весілля: *розбирати шалаши* 'гуляти останній день весілля' (Чуг), *ламати (розбирати) балаган* 'т с' (Вільн): *У понеділок розбирають балаган, просять допомогти своїх родичів, сусідів* (Вільн). Сюди відносимо вираз загортати ямки 'весільний обряд, коли рівняють землю з-під стовпів, які тримали весільний намет' [17, с. 262];

б) фраземи з компонентами-назвами посуду: *мити (скребти) каструлі* 'закінчувати весільне гуляння', *посуду мити* 'т с' [17, с. 114, 192], *посуду бити* 'закінчувати весільне гуляння' (Бонд), *тарілки бити* 'т с' (Білов), *мити ложки* 'т с' (СтЛ), *стакани (рюмки) бити* 'на завершення весілля дружка розбиває склянку або келих – на щастя молодим' (Вільн). «Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок» фіксує також вислови бити горшки (*піднос, поднос, тарелку, тарілку, тарілочку*) [10, с. 19].

Обряд розбивання посуду на знак завершення певного етапу весілля давній. Відомості про це є в записках В. Іванова, які стосуються с. Микільського сучасного Міловського району: після обдаровування молодих гості п'ють, їдять, співають, танцюють, а потім б'ють горщики та інший посуд і розходяться по домах [6, с. 230]. М. Сумцов зазначає, що обрядове весільне биття посуду відоме в усіх східних слов'ян, роблять це на знак цнотливості молодої або побажання молодим щастя [15, с. 156]. Інформанти так пояснюють цю весільну обрядодію: *Тарілки на свадьбі б'ють в останній день, значить свадьбу одгуляли*

(Мілов); Рюмки б'ють на щастя молодим (Вільн); *Як на свадьбі посуду б'ють, пора закінчувать празнувать* (Кур);

в) фразеологізми, пов'язані з приготуванням і вживанням певних страв: *іти на суп* 'останнього весільного дня обов'язково готують їжу з курятиною' (СтЛ), *іти на лапу* 'т с', *їхати на гаряче* 'т с' (Кур), *іти курей їсти* 'т с' (Каб): *На другий день усігда варять курей, готують чи суп, чи лапу й угощають гостей* (Ком-не), *іти допивати (доїдати)* 'відзначати останній день весілля' (Луган), *роздавати різки* 'сигнал-символ закінчення весілля, коли починають роздавати різки', *різки* – обрядове печиво: паличка або очеретинка, обкручена солодким тістом, яка випікається в грубі або над гасом [17, с. 203]. Етнографічні джерела зберігають відомості про те, що гостей на знак закінчення весілля дружка міг *угощати варениками з сиром* [6, с. 876];

г) вислови, які становлять формули подяки: *поклонитися батькам* 'після закінчення весілля молоді дякують батькам' (Ком-не), *одкланятися свадьбішним* 'подякувати гостям, які розділили радість молодих і їхніх батьків' (Вільн), *одкланятися свальбі (свайбі, свадьбі)* 'погуляти в останній день весілля', *благодарити кухарок* 'т с' [17, с. 209, 142].

Розглядаючи фразеологію обрядодій завершення весілля, вважаємо за доцільне розглянути й ідіоми, які відбивають обряди післявесільного циклу, оскільки вони є логічним завершенням весільного дійства. Післявесільні заходи називають *калачини* (колачини): молоді разом з батьками молодого йшли до батьків молоді. Традиційно існує звичай *справляти першу неділю* 'відзначати разом з батьками перший тиждень спільного життя молодих', *мити ложки* 'т с', *пиріжки од'їдуть* 'т с' [17, с. 182].

Окрему групу складають фразеологічні одиниці, що відображають розважально-ігрові весільні звичаї й обряди, які виконують на різних етапах весілля. На особливу увагу заслуговують обряди пародійного весілля, які зазвичай виконують другого весільного дня. Таке святкування називають *корчити дурака* 'гуляти не справжнє, а жартівливе весілля, коли учасники міняються ролями' (Бонд), пор.: *жито молотити* 'т с', *вигонити зозулю* 'т с' [17, с. 99, 106]. Для цього, наприклад, низький на зріст хлопець одягається женихом, високий – молодію. Найпопулярнішими персонажами такого весілля є *цигани*, які *крадуть курей*, потім намагаються зварити суп. Ряджений *лікар* намагається слухати гостей удаваним фонендоскопом (будь-якою паличкою), а гості в нього *просять «спиртику»* (Мілов): *Перевдіваються в циганів, у жестяльника, кучу відер, виварок назбирають, чепають молотком. І за спорчені відра дєньги збирають. Хто в циганку, хто в молдаванку перевдівались, в докторів, із шприцями бігають. І курей крали, і по сусідам ходили* (Мілов). Травестійне перевдягання – поширене явище в східнослов'янській обрядовій системі, у давні часи одяг протилежної статі, вдягнений навиворіт або свідомо зіпсований, використовували із загальною обереговою метою [5, с. 142], оскільки зміна одягу покликана змінити зовнішню сутність людини й обманути злі сили, у сучасному весільному перевдяганні переважає «ігровий елемент» (Є. Кагаров). Традиції пародійного весілля поширені також в інших слов'янських регіонах. Так, у Могилевській області Білорусі ряджені священник і дяк «вінчають молодих», ролі яких виконують

перевдягнені в костюми протилежної статі гості. На Житомирщині влаштовують «вінчання» батьків молодих або близьких родичів з відповідного боку (наприклад, батько молоді й мати жениха [14, с. 332].

Доцільно виокремити вислови, що стосуються виконання жартівливих обрядів, пов'язаних з молодими та їхніми батьками. Під час святкування пародійного весілля *катають свах, купають свах* – цигани усаджують матерів молодих у будь-який підходящий возик і катають по вулиці, намагаючись перевернути в калюжу, якщо погода суха, навмисне виливають відро-два води: на щастя молодим, щоб грошей було так же багато, як грязі (Мілов): *Перевдіваються в циган, беруть якийсь возик і везуть купати свах* (Мілов). Катати можуть також і *батьків*: на другий день весілля батьків катають на возику, перевертаючи, знов усаджуючи, а молоді мають їх викупити, самим батькам відмовлятися від катання не можна: щастя дітям не буде (Кур). Був розповсюдженим й інший обряд – купати свекруху, що зафіксовано в етнографічних нарисах В. Іванова. У вівторок *купають свекруху* й виводять її на вулицю потанцювати, а купають так: кладуть її в рядно й виносять у двір, обливають водою, надягають плаття молоді та її прикраси [6, с. 230]. У деяких населених пунктах цей обряд або його фрагменти побутують і зараз [17, с. 210].

Висновки. Внутрішня форма обрядових фразеологізмів, функціонуючи в закодованому вигляді, є «засобом трансляції» (В. Васильченко) відповідних семантичних моментів обряду чи елементів обрядової дійсності в сучасній мові. Розкодування передбачає відтворення певного фрагменту архетипного тексту обряду, згорткою якого є обрядовий фразеологізм. Розуміння внутрішньої форми фразеологізмів тісно пов'язане з обізнаністю щодо відповідних реалій. Традиційна весільна обрядовість зазнала значних змін, що зумовлено соціальними та економічними чинниками: роздільне проживання неодруженої молоді й батьків, збільшення міського населення, зменшення важливості церковного шлюбу, поширення так званих громадянських шлюбів тощо – усе це знайшло відображення в мовній картині світу.

Список населених пунктів Луганської області та їхніх умовних скорочень

Білов – Біловодськ Біловодського р-ну, Бонд – Бондарівка Марківського р-ну, Вільн – Вільне Станично-Луганського р-ну, Каб – Кабичівка Марківського р-ну, Ком-не – Комишне Станично-Луганського р-ну, Кур – Курячівка Білокуракинського р-ну, Луган – Луганськ, Мілов – Мілове Міловського р-ну, СтЛ – Станично-Луганське Станично-Луганського р-ну, Чуг – Чугинка Станично-Луганського р-ну.

Література:

1. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні / В. К. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1988. – 188 с.
2. Борисенко В. К. Нова весільна обрядовість (на матеріалі південно-східних районів України) / В. К. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1979. – 121 с.
3. Грінченко Б. Д. Весілля в селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії / Б. Д. Грінченко // Весілля : у 2 кн. / упорядкув. текстів, прим. М. М. Шубравської. – К. : Наук. думка, 1970. – Кн. 1. – С. 393 – 411.
4. Дроботенко В. Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук :

- спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Ю. Дроботенко. – Донецьк, 2001. – 23 с.
5. Ерєміна В. И. Ритуал и фольклор / В. И. Ерєміна ; отв. ред. А. А. Горелов. – Л. : Наука, 1991. – 206 с.
 6. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии : очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова. – Х., 1898. – Т. I. – 1008 с.
 7. Калиновский Г. Опис весільних українських простонародних обрядів / Г. Калиновський // Весілля : у 2 кн. / упорядкув. текстів, прим. М. М. Шубравської. – К. : Наук. думка, 1970. – Кн. 1. – С. 67 – 74.
 8. Карлова Н. М. Весільний обряд на Луганщині і його відбиття у фразеології / Н. М. Карлова // Образне слово Луганщини : тези IV регіон. наук.-практ. конф. з укр. мови / за ред. проф. В. Д. Ужченко. – Вип. 4. – Луганськ, 2005. – С. 60 – 62.
 9. Магрицька І. В. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнословобожанських говірках / І. В. Магрицька // Діалектологічні студії. 2 : мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Л., 2003. – С. 182 – 193.
 10. Магрицька І. Словник весільної лексики українськихсхіднословобожанськихговірок (Луганська область) / І. Магрицька. – Луганськ : Знання, 2003. – 172 с.
 11. Маркотенко Т. Сватання в українській фразеології / Т. Маркотенко // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 1999. – № 5. – С. 99 – 103.
 12. Плетнева О. Л. Центральнo- та східнословобожанська фразеологія на позначення одруження / О. Л. Плетнева // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2007. – № 1. – С. 105 – 114.
 13. Плетнева О. Л. Центральнo- та східнословобожанська фразеологія обрядів сватання / О. Л. Плетнева // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2006. – № 2. – С. 64 – 73.
 14. Славянские древности : этнолингвистический слов. : в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения. – Т. I. – 1995. – 579 с.
 15. Сумцов Н. Ф. Символика славянских обрядов : избр. тр. / Н. Ф. Сумцов. – М. : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1996. – 296 с.
 16. Ужченко В. Східноукраїнська фразеологія / В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
 17. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степовихговірокДонбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 4-е вид. –Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.

Дьякова Т. А. Функционирование фразеологии обрядодействий завершения свадьбы в украинских восточнослобожанских говорах

Аннотация. В статье рассмотрено функционирование и этнокультурная основа возникновения фразеологии обрядодействий завершения свадьбы в украинских восточнослобожанских говорах, проанализированы факторы, способствовавшие формированию традиционных обрядов обозначенного обрядового периода.

Ключевые слова: фразеология, обрядодействие, обряд, свадьба, послесвадебный цикл, этнокультура, восточнослобожанские говоры.

Dyakova T. Phraseology functioning of wedding ending ceremonial rites in Ukrainian East Sloboda dialects

Summary. The article deals with the functioning and ethnocultural basis of phraseology beginning of wedding ending ceremonial rites in Ukrainian East Sloboda dialects. Factors that contributed to the formation of traditional ceremonial rites of the defined period were analysed.

Key words: phraseology, ceremonial rites, ceremony, wedding, after wedding period, ethnicculture, East Sloboda dialects.